

„IMTI Į SAVO RANKAS TREMTINIŲ LIETUVON GRĄŽINIMĄ“: LIETUVOS TARYBOS IR MINSKO LIETUVIŲ ORGANIZACIJŲ VEIKLA 1918 METAIS

PROF. DR. SANDRA GRIGARAVIČIŪTĖ

*Lietuvos edukologijos universiteto Humanitarinio ugdymo fakulteto
Lituanistikos ir komparatyvistikos tyrimų centras*

*Lithuanian University of Educational Sciences, Faculty of Education
in Humanities*

Centre for Lithuanian and Comparative Studies

T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius

El. paštas sandra.grigaraviciute@leu.lt

Santrauka

Straipsnyje atskleidžiamos sutelktos Lietuvos Tarybos prezidiumo, Lietuvos Tarybos Tremtinių ir belaisvių grąžinimo komisijos ir Minsko lietuvių organizacijų pastangos 1918 m. vasario–gruodžio mėnesiais organizuoti ir koordinuoti tremtinių bei pabėgėlių grįžimą į Lietuvą iš Rusijos, Baltarusijos Liaudies Respublikos teritorijos, Ukrainos, taip pat rūpintis jų šelpimu, apgyvendinimu, reikiamų dokumentų (liudijimų, pasų) išdavimu. Tyrimas apima laikotarpį nuo 1918 m. vasario 21 d. iki gruodžio 13 d., t. y. nuo Minsko lietuvių tarybos susirinkimo, kuriame iškelta būtinybė rūpintis tremtinių ir pabėgėlių grįžimu į tėvynę, iki Minsko komisijos tremtiniams Lietuvon grąžinti (trumpiau – Minsko komisija) turto perdavimo Lietuvos vidaus reikalų ministerijos Tremtinių grąžinimo skyriui akto pasirašymo datos. Tyrimas atskleidžia Lietuvos Tarybos prezidiumo, Lietuvos Tarybos Tremtinių ir belaisvių grąžinimo komisijos veiklą organizuo-

jant gražinimą ir gražinant lietuvių tremtinius ir pabėgėlius iš teritorijų, užimtų Vokietijos kariuomenės 1918 m. vasario–kovo mėnesiais į rytus nuo Oberosto, Lietuvos Tarybos įgaliotinių (Minske ir kituose baltarusių gyvenamuose miestuose) paskyrimą ir veiklą, Minsko lietuvių tarybos sudėtį ir veiklą 1918 m. vasario–balandžio mėnesiais, ryšius su Lietuvos Taryba, Minsko komisijos sudėtį, veiklą ir atsiskaitymą už ją, grįžus į Lietuvą.

Reikšminiai žodžiai: Lietuvos Taryba; Lietuvos Tarybos Tremtinių ir belaisvių komisija; Minsko lietuvių taryba; Minsko komisija; Aleksandras Stulginskis; Jurgis Šaulys; Pijus Mičiulis.

Įvadas

Minsko lietuvių taryba, „turėdama omenyje milžinišką kogrečiausio Lietuvos atstatymo darbą, į kurį privalo būti pašauktos visos Lietuvių jėgos“, vos užmezgusi tiesioginį kontaktą su Lietuvos Tarybos nariu Vladu Mironu (1918 m. balandžio 9 d.), „išreiškė savo karščiausią pageidavimą, kad Tautos Taryba tuojau imtų į savo rankas tremtinių Lietuvon gražinimą ir tam tikslui išgautų iš vokiečių valdžios reikalingas lėšas“¹. Taip prasidėjo abiejų tarybų – Lietuvos Tarybos (Vilniuje) ir Minsko lietuvių tarybos – veikla organizuojant lietuvių tremtinių Rusijoje (baltarusių gyvenamoje teritorijoje) gražinimą į tėvynę.

Kodėl „Lietuvos Tarybos ir Minsko lietuvių organizacijų veikla“, o ne Lietuvos Tarybos atstovavimas Baltarusijoje? Juk Baltarusijos Liaudies Respublika 1918 m. kovo 25 d. paskelbė nepriklausomybę, o balandžio 25 d. paprašė Vokietijos kaizerio ir Antantės šalių pripažinimo². Atsakymų galėtų būti keletas. Pirma, pagal Brest Litovsko

¹ 1918 03 23 P. Mičiulio ir E. Misevičiaus laiškas (vok. k.) Lietuvos Tarybai. LMAVB RS, f. 255-1011, 1. 2a.

² Шарова Н. С. *История Беларуси*. Минск: Аверсев, 2018, с. 222.

sutarties 4 straipsnį, vokiečių okupuotos baltarusių žemės, esančios į rytus nuo Oberosto, turėjo būti prijungtos prie Rusijos³. Lietuvos Tarybos prezidentas savo posėdžiuose baltarusių gyvenamas žemes į rytus nuo Oberosto taip pat traktavo kaip „naujai užimtus Rusijos kraštus“⁴. Antra, nepriklausomybę paskelbusi Baltarusijos Liaudies Respublika pareikalavo Brest Litovsko sutarties revizijos, tačiau derybės (per Vokietijos pasiuntinį) dėl sienų 1918 m. balandžio mėnesį buvo vedamos su Ukraina, o ne su Lietuva. Baltarusijos Liaudies Respublikos delegacija reikalavo „išlaikyti Baltarusijai Gardiną, Pripetės upės baseiną ir Vilnių“⁵. Trečia, net ir paskelbus nepriklausomybę, Antonas Luckievičius derėjosi (1918 m. balandžio 23 d.) su Lietuvos Taryba „dėl bendros valstybės“⁶.

Iki šiol istorikų tyrimų paraštėse liko du dalykai – Lietuvos Tarybos prezidento veikla (1918 m. sausio–gruodžio mėn.) ir lietuvių politinių bei visuomeninių organizacijų veikla Baltarusijos Liaudies Respublikoje (1918 m. vasario–gruodžio mėn.). Pasirašius Brest Litovsko sutartį, Lietuvos Tarybos prezidento veiklos, tiek mezgant ryšius su užsienio šalimis, tiek ir susigrąžinant tremtinius ir pabėgėlius iš Rusijos, mastas buvo milžiniškas. Reikšmingos ir kasdienės Antano Smetonos ir Jurgio Šaulio pastangos derantis su *Militärverwaltung Litauen* ir Oberosto vadovybe dėl tremtinių ir pabėgėlių grąžinimo veiklos, kompetencijos ribų ir kitais su tuo susijusiais klausimais. Atsiskleidžia Lietuvos Tarybos suderinta veikla su Lietuvos Tarybos Tremtinių ir belaisvių komisijos pirmininku Aleksandru Stulginskiu, skiriant ir siunčiant įgaliotinius, kurie rū-

³ Gimžauskas E. *Baltarusių veiksnys formuojantis Lietuvos valstybei 1915–1923 m.* Vilnius: LLI leidykla, 2003, p. 66.

⁴ Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžio 1918 m. kovo 7 d. protokolai. 6. Eidintas A.; Lopata R. Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžių 1918 m. protokolai. *Lietuvos istorijos metraštis. 1990 metai.* Vilnius, 1992, p. 105.

⁵ Gimžauskas E. *Baltarusių veiksnys formuojantis Lietuvos valstybei 1915–1923 m.* Vilnius: LLI leidykla, 2003, p. 68–69.

⁶ *Ten pat.*

pintęsi tremtinių, pabėgėlių, turto ir vertybių grąžinimu iš Rusijos (baltarusių gyvenamos teritorijos). Taip pat išaiškėja, kad Baltarusijai paskelbus nepriklausomybę Lietuvos Taryba savo įgaliotinio, skirtingai nei Ukrainoje, Suomijoje, Rusijoje ar Gruzijoje, prie jų valdžios (sekretoriato) neskyrė.

Lietuvių tremtinių ir pabėgėlių grįžimą iš Rusijos 1918 metais nagrinėjantys tyrėjai⁷ daugiausia dėmesio skiria lietuvių politinių ir visuomeninių organizacijų veikloms Rusijoje ir Ukrainoje, bet ne Minske ir kituose baltarusių gyvenamuose miestuose – Bobruiske, Sebeže, Gomelyje, Polocke, – kurie buvo atraminiai (strateginiai) pabėgėlių grįžimo į Lietuvą punktai. 1918 metų lietuvių veikla Baltarusijos Liaudies Respublikos teritorijoje, o ypač Minske, kol kas dar aptariama tik bendrame lietuvių tremtinių ir pabėgėlių grįžimo į Lietuvą kontekste. Iki šiol Lietuvos ir užsienio istorikai daugiau domėjosi baltarusių veiksmu atkuriant Lietuvos valstybingumą, baltarusių atstovais Lietuvos Taryboje ir Vyriausybėje, jų biografijomis ir veikla⁸.

Tyrimas atskleidžia sutelktas Lietuvos Tarybos prezidiumo, Lietuvos Tarybos Tremtinių ir belaisvių grąžinimo komisijos ir Minsko lietuvių organizacijų pastangas 1918 m. vasario–gruodžio mėnesiais organizuoti ir koordinuoti tremtinių bei pabėgėlių grįžimą į Lietuvą iš Rusijos, Baltarusijos Liaudies Respublikos teritorijos, Ukrainos, rū-

⁷ Balkelis, T. *Moderniosios Lietuvos kūrimas*. Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 211–238; Čepėnas, P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. T. 2. Fotografuotas leidimas. Vilnius: Lituania, 1992, p. 34–83; Yčas, M. Rusijos lietuvių pastangos kovose už Lietuvos nepriklausomybę. *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928*. Kaunas, 1990, p. 21–33.

⁸ Gimžauskas E. *Baltarusių veiksnys formuojantis Lietuvos valstybei 1915–1923 m.* Vilnius: LLI leidykla, 2003. 192 p.; Błaszczyk T. *Białorusini w Republice Litewskiej 1918–1940*. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne, 2017. 368 s.; *Lietuvos Steigiamojo Seimo (1920–1922 metų) narių biografinis žodynas*. Sudarė A. Ragauskas, M. Tamošaitis, Vilnius: VPU leidykla, 2006. 553 p.; Maksimaitis, M. *Mažoji konstituanta: Lietuvos taryba atkuriant valstybingumą*. Vilnius: Justitia, 2011, 432 p.

pintis jų šelpimu, apgyvendinimu, reikiamų dokumentų (liudijimų, pasų) išdavimu.

Tyrimo objektas – Lietuvos Tarybos prezidiumo, Lietuvos Tarybos Tremtinių ir belaisvių grąžinimo komisijos veikla organizuojant grąžinimą ir grąžinant lietuvių tremtinius ir pabėgėlius iš teritorijų, užimtų Vokietijos kariuomenės 1918 m. vasario–kovo mėnesiais į rytus nuo Oberosto, Lietuvos Tarybos įgaliotinių (Minske ir kituose baltarusių gyvenamuose miestuose) paskyrimas ir veikla, Minsko lietuvių tarybos sudėtis ir veikla 1918 m. vasario–balandžio mėnesiais, ryšiai su Lietuvos Taryba, Minsko komisijos sudėtis, veikla ir atsiskaitymas už ją grįžus į Lietuvą. **Tyrimo geografija** – baltarusių gyvenama teritorija, užimta Vokietijos kariuomenės 1918 m. vasario–kovo mėnesiais į rytus nuo Oberosto. Rusijos ir Ukrainos sudėtyje tuo metu buvę baltarusių gyvenami miestai į straipsnio autorės akiratį pateko aiškinantis lietuvių tremtinių ir pabėgėlių grįžimo maršrutus.

Tyrimas apima **laikotarpį nuo 1918 m. vasario 21 d. iki gruodžio 13 d.**, t. y. nuo Minsko lietuvių tarybos susirinkimo, kuriame iškelta būtinybė rūpintis tremtinių ir pabėgėlių grįžimu į tėvynę, iki Minsko komisijos turto perdavimo Lietuvos vidaus reikalų ministerijos (VRM) Tremtinių grąžinimo skyriui akto pasirašymo datos. Trys Lietuvos Tarybos ir Minsko lietuvių organizacijų veiklos etapai (vasaris–kovas, balandis–gegužė, birželis–gruodis) išskirti sąlyginai, remiantis veiklos pobūdžio ir intensyvumo kriterijais.

Tyrimas atliktas pasitelkus publikuotus (spauda, atsiminimai, skelbti dokumentai) ir nepublikuotus šaltinius (Lietuvos centrinis valstybės archyvas, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius). Įsigilinti į Lietuvos Tarybos įgaliotinių Minske, Oršoje, Bobruiske ir Polocke bei įgaliotinių kituose baltarusių gyvenamuose miestuose paskyrimo laiką, aplinkybes, kompetenciją, veiklos specifiką padėjo Lietuvos centriniam valstybės archyve (toliau – LCVA) Lietuvos Valstybės Tarybos fondo (f. 1014) 1 apraše,

Vokietijos užsienio reikalų ministerijos politinio archyvo (RZ 201), Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriaus (f. 70-159, f. 70-275, f. 70-286, f. 70-145, f. 70-146, f. 70-273, f. 255-1011, f. 255-1068) fonduose esanti medžiaga. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriaus fondų medžiaga suteikė informacijos apie Minsko lietuvių organizacijų, ypač Minsko lietuvių tarybos ir Minsko komisijos, ir jose dalyvavusių asmenų veiklą bei kompetenciją.

Išsiaiškinti Lietuvos Tarybos įgaliotinių paskyrimo ir veiklos chronologiją bei jų kompetenciją padėjo informacija, esanti publikuotuose Lietuvos Tarybos prezidiumo (vėliau – Lietuvos Valstybės Tarybos) protokoluose⁹, laikraščių „Lietuvių balsas“ (Voroneže), „Darbo balsas“ (Vilniuje), „Vienybė“ (Kaune), „Vadas“ (Petrograde) straipsniuose, o Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti (toliau – Lietuvių draugija) veiklos baltarusių gyvenamoje teritorijoje mastus ir turinį – Martyno Yčo ir Marijos Alseikaitės-Gimbutienės atsiminimai¹⁰.

Tyrimas atliktas taikant analizės, lyginamąjį, aprašomąjį, šaltinių ir literatūros gretinimo metodus. Apdorojant pirminius šaltinius vokiečių kalba, taikytas loginis-analitinis metodas (atlikta turinio ir informacijos prasminė analizė).

Tyrimo tikslas – ištirti Lietuvos Tarybos ir Minsko lietuvių organizacijų veiklą grąžinant tremtinius ir pabėgėlius iš baltarusių gyvenamų teritorijų nuo 1918 m. vasario 21 d. iki gruodžio 13 d. ir atskleisti grąžinimo proceso organizavimo specifiką. Siekiant tikslo:

⁹ Eidintas, A.; Lopata, R. Lietuvos tarybos Prezidiumo posėdžių 1918 m. protokolai. *Lietuvos istorijos metraštis. 1990 metai*. Vilnius, 1992, p. 103–135; *Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose*. Sudarė A. Eidintas, R. Lopata. Vilnius: MELI, 2017, 814 p. Pastaba: straipsnyje naudota ir nuorodos pateiktos į 1992 metų Lietuvos Tarybos prezidiumo protokolų publikaciją.

¹⁰ Yčas, M. *Atsiminimai: Nepriklausomybės keliais*. T. 3. 2-oji laida. [Chicago], 1990, p. 117–119, 160; Marijos Gimbutienės tėvas Danielius Alseika. Prieiga per internetą: <<http://www.samogit.lt/KULTURA/alseika.lt.htm>> [žiūrėta 2018 01 13].

1) analizuojama Minsko lietuvių tarybos veikla konsoliduojant intelektines lietuvių pajėgas baltarusių gyvenamose teritorijose 1918 m. vasario–kovo mėnesiais ir to paties laikotarpio Lietuvos Tarybos prezidiumo veikla siekiant paspartinti tremtinių ir pabėgėlių grąžinimą iš Vokietijos kariuomenės užimtų teritorijų į rytus nuo Oberosto; 2) gilinamasi į Minsko lietuvių organizacijų konsolidacijos procesą ir jo metu tremtiniams bei pabėgėliams grąžinti sukurto įrankio – Minsko komisijos veiklą 1918 m. balandžio–gegužės mėnesiais, taip pat ryšių su Lietuvos Taryba užmezgimą, to paties laikotarpio Lietuvos Tarybos prezidiumo pastangas kuo skubiau parengti ir su vokiečių karo vadovybe suderinti tremtinių grąžinimo proceso teisinę bazę; 3) nagrinėjama Lietuvos Tarybos, jos įgaliotinių ir Minsko komisijos veikla 1918 m. birželio–gruodžio mėnesiais grąžinant tremtinius ir pabėgėlius ir pargabenant lietuvių organizacijų bei įstaigų inventorių, dokumentaciją, finansus.

Tekste vartojami to meto vietovardžių pavadiniai (pvz., Dvinskas, nuo 1920 m. – Daugpilis). Šaltiniuose kai kurių organizacijų pavadinimai įvairuoja (yra keli tos pačios organizacijos pavadinimai), pavyzdžiui, Minsko tremtiniams grąžinti komisija¹¹ ir Minsko komisija tremtiniams Lietuvon grąžinti¹² tekste bus vadinama Minsko komisija. Sąvokos „Lietuvos pavaldinys“¹³ ir „Lietuvos pilietis“¹⁴ tekste vartojamos kaip sinonimai.

¹¹ 1918 12 11 Protokolas Tremtinių grąžinimo komisijos Minske perdavimo Tremtinių grąžinimo skyriui prie VRM. LMAVB RS, f. 70-275, l. 1–2.

¹² 1918 12 13 Minsko komisijos tremtiniams Lietuvon grąžinti inventoriaus perdavimo VRM aktas (pasirašytas Prano Jucaičio ir Pijaus Mičiulio). LMAVB RS, f. 70-275, l. 3.

¹³ Rygos gubernijos gyventojai laikomi Lifliandijos pavaldiniais. Žr. Lietuvos pavaldiniai. *Vienybė*. 1918, gegužės 24 (Nr. 18), p. 277.

¹⁴ 1918 07 09 Klemensui Matusevičiui išduotas Lietuvių vyriausios tarybos Ukrainoje liudijimas. LCVA, f. 928, ap. 28, b. 3, lap. 246a.

1. 1918 m. vasaris–kovas. Veiklos pradžia

1918 m. vasario–kovo mėnesiai ir lietuviams Lietuvoje, ir baltarusių gyvenamoje teritorijoje buvo lemtingi. Lietuvos Taryba 1918 m. vasario 16-ąją paskelbė nepriklausomybę, Minsko lietuvių taryba – 1918 m. vasario 21 d. surengė susirinkimą, kuriame sprendė tautiečiams aktualius klausimus pasikeitus politinei konjunktūrai. 1918 m. kovo 3 d. Brest Litovske pasirašyta sutartis Lietuvos Tarybai atvėrė kelią į pripažinimą, o Minsko lietuviams – į tėvynę. Abi tarybos ieškojo būdų susisiekti, kad galėtų pradėti taip ilgai lauktą Lietuvos pavaldinių (piliečių) su(si)grąžinimą.

1.1. Vilniuje

Susisiekti su Rusijos lietuviais dėl tremtinių ir belaisvių reikalų Lietuvos Tarybos prezidiumui buvo pavesta jau 1917 m. gruodžio 15 d. posėdyje¹⁵. Tuo pačiu metu, 1917 m. gruodžio 14–18 d. (naujasis kalendorius, toliau – n. k.) analogišką nutarimą Voroneže priėmė Vyriausioji lietuvių taryba Rusijoje (toliau – VLTR)¹⁶. Prie šio klausimo VLTR grįžo 1918 m. sausio 2 d. (n. k.) ir vasario 3 d. (n. k.), o Lietuvos Tarybos (Vilniuje) prezidiumas – 1918 m. kovo 7 dieną. Lietuvos Tarybos prezidiumas tądien svarstė klausimą, „kaip pagreitinti grįžimą namo žmonėms iš naujai užimtų Rusijos kraštų ir iš visos Rusijos“¹⁷.

Lietuvos Tarybos prezidiumas ryžtingesnių veiksmų ėmėsi tik pasirašius Brest Litovsko sutartį. Jis konstatavo, kad Taryba paskelbė Lietuvą nepriklausoma valstybe ir kad „po taikos sutarties tarp Vokietijos ir Rusijos <...> Lietuva į Rusiją negrįš“. 1918 m. kovo 7 d.

¹⁵ *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai*. Vilnius: Mokslas, 1991, p. 165.

¹⁶ VLTR nusprendė siųsti „įgaliotą žmogų į Lietuvą, kad, tikrai aiškiai viską susišinėjus, planingai ir tvarkingai grąžintum namo tremtinius“. Žr. Lietuvių Vyriausiosios Tarybos posėdžiai. *Lietuvių balsas*. 1917, gruodžio 7 (Nr. 66), p. 1–2.

¹⁷ Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžio 1918 m. kovo 7 d. protokolai. Eidintas A.; Lopata R. Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžių 1918 m. protokolai. *Lietuvos istorijos metraštis. 1990 metai*. Vilnius, 1992, p. 105.

nutarta kreiptis į vokiečių karo valdžios viršininką Lietuvoje, kad „įduotų toliau Tarybos prašymą paliuosuoti tuojau iš Vokietijos visus karo ir civilius belaisvius – lietuvius, nes atstatant savo kraštą ir ūkį, Lietuvai reikalingi bus visi galį dirbti jos piliečiai“¹⁸.

1918 m. kovo 8 d. A. Smetonai pavyko pasikalbėti su vokiečių karo valdžios viršininku Lietuvoje dėl lietuvių pabėgėlių grąžinimo iš Vokietijos „naujai užimtų Rusijos kraštų“ ir susitarti dėl Lietuvos Tarybos atstovų išvykimo į Minską (ir Dvinską)¹⁹. Būtent šiuose miestuose telkėsi daug lietuvių pabėgėlių, kuriems reikėjo pašalpos ir „kelionės namo palengvinimo“. Tremtinių ir pabėgėlių šelpimą minėtuose miestuose Lietuvos Tarybos prezidiumas pavedė dviem šelpimo draugijoms – Lietuvių draugijos centro komitetui ir Lietuvių draugijos agronomijos ir teisių pagalbai teikti valdybai²⁰.

1918 m. kovo 30 d. Lietuvos Tarybos prezidiumo posėdyje dalyvavo ir Lietuvos Tarybos Tremtinių ir belaisvių komisijos pirmininkas A. Stulginskis. Jis pasiūlė nuvykti į Minską ir Dvinską ir išsiaiškinti padėtį vietoje. A. Smetona, manydamas, kad tai ilgai užtruks, nusprendė į Minską išsiųsti kunigą V. Mironą²¹. Posėdyje nuspręsta reikalauti iš vokiečių karo vadovybės, kad tremtinių ir pabėgėlių grąžinimą, šelpimą ir leidimus pabėgėliams grįžti kontroliuotų Lietuvos Taryba, taip pat surinkti informaciją apie grįžtančius iš Rusijos inteligentus ir paskelbti apie tai spaudoje. To paties planuota prašyti įgaliotinių Minske, Polocke, Dvinske²².

¹⁸ *Ten pat.*

¹⁹ Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžio 1918 m. kovo 9 d. protokolai 7. Eidintas A.; Lopata R. Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžių 1918 m. protokolai. *Lietuvos istorijos metraštis. 1990 metai*. Vilnius, 1992, p. 106.

²⁰ *Ten pat.*

²¹ Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžio 1918 m. kovo 30 d. protokolai 12. Eidintas A.; Lopata R. Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžių 1918 m. protokolai. *Lietuvos istorijos metraštis. 1990 metai*. Vilnius, 1992, p. 109.

²² *Ten pat.*

1.2. Minske

Pirmojo pasaulinio karo metais tremtiniais ir pabėgėliais lietuviais, pasitraukusiais į Rusiją (baltarusių gyvenamas teritorijas), rūpinosi Lietuvių draugija. Ji įsteigė savo skyrius Vitebske (įgaliotinio padėjėjas Jonas Bytautas), Sebeže (įgaliotinis kun. Stasys Dalieckis), Gomelyje (įgaliotinis kun. Juozas Ginetas), Bobruiske (įgaliotinis kun. Jonas Latvis), Smolenske (įgaliotinis Povilas Matulionis), Polocke (įgaliotinio padėjėjas Petras Veblauskas), Minske (įgaliotinis Povilas Žitkevičius, nuo 1917 m. – Adolfas Mičiulis)²³. Nuo 1917 m. gruodžio tremtinių globa Sovietų Rusijoje buvo pavesta Rusijos tremtinių sąjungai (konkrečiai tremtinių tarybų komitetams)²⁴. Lietuvių tremtinių ir pabėgėlių globą perėmus Vykdomajam lietuvių tremtinių tarybų komitetui, pagalba grįžtantiems nebuvo teikiama (buvo siekiama sulaukyti nuo grįžimo į tėvynę). Vyriausiajai lietuvių tarybai Rusijoje, kurios būstinė buvo Voroneže, uždrausta išduoti paliudijimus grįžtantiems į Lietuvą. Dešimt Vyriausiosios lietuvių tarybos Rusijoje narių buvo suimti ir įkalinti²⁵.

²³ Yčas, M. *Atsiminimai: Nepriklausomybės keliais*. T. 3. 2-oji laida. [Chicago], 1990, p. 117–119.

²⁴ Jos Centrinė valdyba II Rusijos tremtinių suvažiavime (1917 11 25 s. k.) nutarė sudaryti laikiną tarybą iš įvairių jau veikiančių komitetų. Toje taryboje išrinkti komisarą pabėgėlių reikalams (ir jo padėjėją). Komisarą turėjo patvirtinti vietos darbininkų deputatų tarybos ir Rusijos tremtinių sąjungos centro valdyba. Komisaras rūpinosi lėšų paskirstymu. Suvažiavimas išrinko nuolatinę Pabėgėlių tarybą. Apskričių (*ujezd*) ir miestų tarybos rinko gubernijos komitetą, kuris buvo aukščiausias organas vietose. Įsteigus Gubernijos vykdomąjį komitetą centro valdybos komisarai panaikinami. Iki Vykdomojo komiteto susikūrimo pinigų pabėgėliams centro valdyba perveda darbininkų ir kareivių tarybų deputatams arba senosioms pabėgėlių organizacijoms. Komisarai ir Laikinoji Taryba turėjo kontroliuoti pagalbą pabėgėliams ir sudaryti likvidacines komisijas, perrinkti senus komitetus. Apie perrinkimus ir komisarų išrinkimą pranešti centro valdybai. Žr. Rusijos Tremtinių Sąjungos Centrinės valdybos kreipimasis dėl sudarymo vietinių tarybų ir išrinkimo komisarų reikalams. LMAVB RS, f. 70-145, p. 2.

²⁵ 1918 03 23 P. Mičiulio ir E. Misevičiaus laiškas (vok. k.) Lietuvos Tarybai. LMAVB RS, f. 255-1011, lap. 1.

Iš šaltinių žinoma, kad baltarusių gyvenamoje teritorijoje buvo įsikūrusi ir veikė Lietuvių tautinė taryba Bobruiske²⁶, Lietuvių tautinė taryba Smolenske²⁷, Lietuvių tautinė taryba Minske (šaltiniuose neretai vadinama Minsko lietuvių taryba). 1918 metų pradžioje tremtiniais ir pabėgėliais lietuviais Minske rūpinosi dar aštuonios organizacijos – Tremtinių taryba, Lietuvių draugijos skyrius (Minsko lietuvių komitetas), Liaudies sąjunga, Paleistųjų kareivių komitetas, Tarybų lietuvių tremtinių vykdomojo komiteto tarnautojų sąjunga, Mokytojų sekcija, Lietuvių moksleivių šelpimo būrelis Minske²⁸ (steigėjas V. Borisevičius), Lietuvių sanitarinės pagalbos draugija (Minske, steigėjas D. Alseika)²⁹. Be jau išvardytų organizacijų, Minske veikė Socialistų liaudininkų, Socialdemokratų, Socialistų liaudininkų demokratų, Santaros, Pažangos, Krikščionių demokratų partijų skyriai³⁰.

1918 m. vasario 18 d. Vokietijai pradėjus puolimą visu frontu, bolševikai iki tol kontroliuotą Minską apleido. Miesto kontrolę 1918 m. vasario 19 d. perėmė lenkų generolo Józefo Dowbor-Muśnickio korpusas. Miesto komendantu tapo poručikas Konstanty Jezowitowas (Baltarusijos centrinė karinė rada)³¹. Iš pogrindžio išėjęs Visos Baltarusijos suvažiavimo rados vykdomasis komitetas Baltarusijos liaudies sekretoriatą paskelbė vykdomąja krašto valdžia. Jo vadovu tapo Józefas Woronko. 1918 m. vasario 21 d. į Minską įžengė vokiečių kariniai daliniai ir perėmė vietos valdymą³².

²⁶ Iš Bobruisko. *Vienybė*. 1918 05 15, nr. 17, p. 258–259.

²⁷ LMAVB RS, f. 70-160.

²⁸ Šaltiniuose vadinamas – Minsko lietuvių ratelis moksleiviams šelpti.

²⁹ 1918 02 21 Minsko lietuvių tarybos prezidiumo posėdžio protokolas. LMAVB RS, f. 70-286, l. 3.

³⁰ *Ten pat*.

³¹ Błaszczak T. *Białorusini w Republice Litewskiej 1918–1940*. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne, 2017, s. 57–58.

³² *Ten pat*, s. 57–59.

1.2.1. Minsko lietuvių veikla vokiečių okupacijos sąlygomis

Tą pačią dieną (1918 m. vasario 21 d.) į posėdį susirinko Minsko lietuvių taryba (pirmininkas – Pijus Mičiulis). Tuometinę Minsko lietuvių tarybą sudarė įvairių lietuvių organizacijų atstovai³³. Kol kas lieka neatsakytas klausimas, kada tiksliai susidarė Minsko lietuvių taryba ir ar vasario 21 d. vykęs susirinkimas buvo pirmasis. Tikėtina, kad steigiamasis susirinkimas galėjo būti sušauktas vos tik bolševikai apleido Minską. Tą pačią dieną (vasario 21 d.) įvyko du Minsko lietuvių tarybos posėdžiai: pirmasis, – visos Minsko lietuvių tarybos ir, antrasis, – Minsko lietuvių tarybos prezidiumo. Svarstyti tuo metu Minsko lietuviams aktualiausi klausimai³⁴. Vienas jų – memorandumas vokiečių valdžios atstovui dėl Lietuvos padėties ir politinės ateities išaiškinimo, lietuvių gyvenimo sąlygų ir grįžimo į Lietuvą. Memorandumui parengti ir ryšiams su vokiečių karo valdžios atstovais palaikyti nutarta išrinkti tris Minsko lietuvių tarybos narius – P. Mičiulį, Danielių Alseiką ir Eduardą Misevičių³⁵.

Minsko lietuvių tarybos susirinkime nutarta sustiprinti tarybos pozicijas kooptuojant į ją tų politinių srovių atstovus, kurie „sutinka

³³ Ją sudarė teisininkas ir dramaturgas Pijus Mičiulis, daktaras Danielius Alseika, daktaras Matas Veitas, kunigas Juozapas Butėnas, kunigas Vincentas Borisevičius, Pranas Kuzma, mokytojas Petras Barniškis, K. Naujokaitis, J. Sabas, A. Stančius, daktarė Veronika Alseikienė, A. Čepėla (Cepela). Buvo planuojama į tarybos sudėtį kooptuoti visų lietuvių organizacijų Minske bent po 1 atstovą ir papildyti tų politinių srovių atstovais, kurie nėra taryboje reprezentuojami. Žr. 1918 02 21 Minsko lietuvių tarybos prezidiumo posėdžio protokolas. LMAVB RS, f. 70-286, l. 3.

³⁴ 1) lietuvių atstovimas valdžios institucijose; 2) kreipimasis į vokiečių karo valdžios atstovą, siekiant išsiaiškinti lietuvių padėtį, politinę ateitį, grįžimą į Lietuvą; 3) oficialiai (raštu) išsiaiškinti, kurios srovės sutinka veikti Minsko lietuvių taryboje, „stovint ant Vilniaus Tautos Tarybos platformos“, ir jų atstovus kooptuoti į Minsko lietuvių tarybos sudėtį. Žr. 1918 02 21 Minsko lietuvių tarybos posėdžio protokolas. LMAVB RS, f. 70-286, l. 2–2a.

³⁵ *Ten pat.*

veikti <...> stovint ant Vilniaus Tautos Tarybos platformos“³⁶. P. Mičiulis buvo parengęs Minsko lietuvių tarybos sudėties juodrašį (žr. 1 lentelę), jame neįtraukti tik galimi Pažangos partijos ir Tremtinių komiteto nariai. Iš išlikusių ranka darytų skaičiavimų matyti, kad Minsko lietuvių tarybą turėjo sudaryti šeši kairiųjų politinių jėgų atstovai, šeši dešiniųjų politinių pažiūrų atstovai ir trys – vidurinės srovės³⁷. Protokole įrašytas teiginys „stovint ant Vilniaus Tautos Tarybos platformos“ leistų daryti prielaidą, kad Minsko lietuvių taryba pripažino Lietuvos Tarybą (Vilniuje) kaip lietuvių tautos atstovybę, nors oficialiai ir nebuvo to pareiškusi (tai įvyko kiek vėliau, žr. 2.2.1).

1 lentelė. Į Minsko lietuvių tarybą numatomi kviešti lietuvių partijų ir organizacijų atstovai Minske (be datos)

Partijos, organizacijos pavadinimas	Galimų partijos, organizacijos atstovų pavardės	Pastabos
Socialistų liaudininkų partija	K. Naujokaitis, J. Greimas	
Socialdemokratų partija	K. Venslauskis	
Socialistų liaudininkų demokratų partija	D. Alseika	
Santaros partija	P. Mičiulis, M. Veitas	
Pažangos partija		Įrašyta „N“

³⁶ 1) reikalauti lietuvių atstovų valdžios institucijose; 2) kreiptis memorandumu į Vokietijos valdžios atstovą, kad išaiškinti lietuvių padėtį dėl grįžimo Lietuvon ir darant greta klausimą dėl politinės ateities; 3) išrinkti tris asmenis veikti dėl 1 ir 2 punkto (Pijus Mičiulis, Danielius Alseika, Eduardas Misevičius); 4) išsiaiškinti, kurios srovės sutinka veikti Lietuvių Tautos Taryboje oficialiu užklausimu, stovint ant Vilniaus Tautos Tarybos platformos; 5) sustiprinti Minsko lietuvių Tarybos sąstatą kooptuojant naudingus įvairių srovių veikėjus. Žr. 1918 02 21 Minsko lietuvių tarybos posėdžio protokolą. LMAVB RS, F. 70-286, l. 2–2a.

³⁷ Sudėtis (ranka rašytas galimas Minsko lietuvių tarybos sąstatas). LMAVB RS, f. 70-286, l. 8.

Krikščionių demokratų partija	V. Borisevičius, E. Misevičius	
Tremtinių taryba	–	Padėtas brūkšnyis
Minsko lietuvių šelpimo draugija	A. Čepėla	
Liaudies sąjunga	J. Butėnas	
Paleistųjų kareivių komitetas	J. Sabas	
Komiteto tarnautojų sąjunga	A. Stančius	
Mokytojų sekcija	J. Greimas, A. Grybinas	
Minsko lietuvių ratelis moksleiviams šelpti	V. Popikaitė	Šalia Popikaitės pavardės skliausteliuose įrašyta (N)

Sudaryta autorės remiantis: Sudėtis (ranka rašytas galimas MLT sąstatas). LMAVB RS, F. 70-286, l. 8.

Su kooptuotais nariais Minsko lietuvių tarybą sudarė Pijus Mičiulis, dr. Danielius Alseika, dr. Matas Veitas, kunigas Juozapas Butėnas, kunigas Vincentas Borisevičius, Pranas Kuzma, Petras Barniškis, K. Naujokaitis, J. Sabas, A. Stančius, dr. Veronika Alseikienė, A. Čepėla (Cepela). Prezidiumą sudarė trys asmenys – pirmininkas – P. Mičiulis, vicepirmininkas – D. Alseika, sekretorius – E. Misevičius³⁸.

1918 m. kovo 5 d. (n. k.) „Lietuvių balse“ buvo paskelbta, kad „Vokietijos vyriausybė sutinkanti, kad grįžtų į Vokietijos ir jos sąjungininkų užimtas teritorijas (tame tarpe ir į Lietuvą) išvarytieji iš jos gyventojai.“³⁹ Išgirdę šią žinią lietuviai tremtiniai ir pabėgėliai ėmė

³⁸ 1918 04 09 Minsko lietuvių tarybos posėdžio protokolas. LMAVB RS, f. 70-286, l. 1.

³⁹ Netrukus, rodos, galėsime grįžti į Lietuvą. *Lietuvių balsas*. 1918 02 21 (s. k.), nr. 7, p. 2.

judėti geležinkeliu fronto linijos link, daugiausia – per Vitebską⁴⁰. Į Minską bėgdamas nuo bolševikų persekiojimo (iš Maskvos per Gome-lij) 1918 m. kovo 18 d. atvyko VLTR narys Vytautas Petrulis⁴¹. 1918 m. kovo 20 d. vykusiame Minsko lietuvių tarybos susirinkime buvo iš-klaustas jo pranešimas apie lietuvių padėtį Rusijoje ir VLTR narių suėmimą⁴². 1918 m. kovo 23 d. Minsko lietuvių tarybos pirmininkas P. Mičiulis laišku kreipėsi į Lietuvos Tarybą (Vilniuje), prašydamas pasirūpinti suimtųjų išlaisvinimu ir Vokietijos konsuline globa⁴³. Lie-tuvos Taryba Vilniuje apie savo kreipimąsi į vokiečių karo vadovybę Minsko lietuvių tarybą informavo 1918 m. balandžio pradžioje⁴⁴.

2. 1918 m. balandis–gegužė. Konkrecios organizacinės veiklos laikotarpis

1918 m. balandis–gegužė buvo intensyvios organizacinės veiklos metas. Tiek Lietuvos Tarybai (Vilniuje), tiek ir Minsko lietuvių tarybai teko konsoliduoti lietuvių intelektines pajėgas, parengti teisinę bazę, paskirti įgaliotinius. Tačiau pirmiausia užmegztas tiesioginis kontak-tas, gautas Minsko lietuvių pripažinimas ir pasitikėjimas atstovauti jų interesams ir ginti juos prieš vokiečių ir kitas valdžias. Lietuvių ir

⁴⁰ *Ten pat.*

⁴¹ Jam pavyko išvengti bolševikų arešto ir iš Voronežo, per Gomelį, atvykti į Minską. Žr. 1918 03 23 P. Mičiulio ir E. Misevičiaus laiškas (vok. k.) Lietuvos Tarybai. LMAVB RS, f. 255-1011, lap. 1.

⁴² Į Minską atvykęs VLTR narys Vytautas Petrulis informavo apie VLTR narių suėmimą ir kratas būstinėje Voroneže. V. Petruiliui pavyko iš Voronežo išvykti į Maskvą, o iš jos į Gomelį. Iš Gomelio jis pasiekė Minską ir planavo vykti į Vilnių. Suimti buvo 10 VLTR narių (Pranas Mašiotas, Jonas Jablonskis, Martynas Yčas, Mykolas Sleževičius, Julijonas Jasienskis, Zigmas Žemaitis, Pranas Penkauskas, Juozas Vailokaitis, Liudas Daukša, Adomas Varnas). Žr. 1918 03 23 P. Mičiulio ir E. Misevičiaus laiškas (vok. k.) Lietuvos Tarybai. LMAVB RS, f. 255-1011, lap. 1.

⁴³ *Ten pat.*

⁴⁴ Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžio 1918 m. balandžio 3 ir 4 d. protokolas 13. Eidintas, A.; Lopata, R. Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžių 1918 m. protokolai. *Lietuvos istorijos metraštis. 1990 metai*. Vilnius, 1992, p. 110.

kitų tautų Lietuvos pavaldiniams (piliečiams) grįžti į tėvynę sukurtas įrankis – Minsko komisija, ji konsolidavo lietuvių politinių ir visuomeninių organizacijų jėgas šioje srityje, o jos pirmininkas P. Mičiulis turėjo Lietuvos Tarybos įgaliojimą atstovauti jai Minsko komisijoje.

2.1. Vilniuje

2.1.1. Susitarimo su vokiečių karo vadovybe dėl tremtinių grąžinimo rengimas

Dar prieš V. Mironui išvykstant į Minską, 1918 m. balandžio 3–4 d. Lietuvos Tarybos prezidiumas svarstė, kaip organizuoti tremtinių ir pabėgėlių grąžinimą iš „naujai užimtų Rusijos kraštų“, t. y. Baltarusijos. J. Šaulys apsiėmė parengti projektą, kuriuo remiantis būtų galima susitarti su vokiečių karo vadovybe ir organizuoti pabėgėlių grąžinimą į Lietuvą⁴⁵, taip pat pasirūpinti leidimu „šelpimo įstaigoms prie karantinų įsteigti maisto prekių parduotuves, kuriose pabėgėliai pigiai galėtų nusipirkti maisto“⁴⁶.

J. Šaulio parengtas susitarimo (*Vereinbarung*) su vokiečių karo vadovybe dėl tremtinių grąžinimo projektas buvo pristatytas 1918 m. balandžio 12 d. Lietuvos Tarybos prezidiumo posėdyje. Prezidiumo nariai išsakė savo pastabas dėl šio projekto. Po pataisų projektas priimtas ir nusiųstas vokiečių karo vadovybei Lietuvoje⁴⁷. Susitarime buvo numatyta, kad perėjimo punktuose bus sudarytos komisijos, kurios perims grąžimo (imigracijos) organizavimą. Kiekvieną komisiją sudarys vokiečių kariuomenės vyriausiosios vadovybės (*Armeeoberkomandos*, toliau – AOK) atstovas ir Lietuvos Tarybos atstovas. Numatytas ir darbų pasiskirstymas: AOK atstovas vadovauja bendram darbo organizavimui su vokiečių karo vadovybe Lietuvoje (*Mi-*

⁴⁵ *Ten pat.*

⁴⁶ *Ten pat.*

⁴⁷ Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžio 1918 m. balandžio 12 d. protokolai 15. Eidintas, A.; Lopata, R. Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžių 1918 m. protokolai. *Lietuvos istorijos metraštis. 1990 metai*. Vilnius, 1992, p. 110–111.

litärverwaltung Litauen) ir imigracijai, o Lietuvos Tarybos atstovas vadovauja pabėgėlių registracijai ir teikia paklausimus (*stellt Anfrage*) AOK atstovui dėl pabėgėlių imigracijos ir gabenimo į Lietuvą, po specialios pabėgėlių apklausos (*Prüfung*) išduoda identifikacijos pažymėjimus tiems, kurie neturi asmens dokumentų. Sudarytus tremtinių ir pabėgėlių sąrašus Lietuvos Tarybos atstovas (įgaliotinis) (pa)teikia AOK. Jei pateikti sąrašai sudaryti ne pagal nurodymus, AOK grąžina juos Lietuvos Tarybos atstovui pataisyti. Sudaryti sąrašai turėjo būti suderinti su vokiečių karo vadovybe Lietuvoje. Komisijoje numatyti ir už sanitariją atsakingi asmenys. Komisijos „sanitarinei daliai“ vadovauja Lietuvos Tarybos nurodytas (jai žinomas) gydytojas. Visi pabėgėliai turi būti paskiepyti ir apžiūrėti gydytojo. Tik paskiepyti ir gydytojo apžiūrėti pabėgėliai įleidžiami į Lietuvą⁴⁸.

Projekte išdėstytose išgabenimo gairėse pageidauta, kad į Lietuvą grįžtų iš Lietuvos kilę lietuviai. Pirmenybė teikiama grįžtantiems inteligentams ir žemdirbiams. Buvo prašoma AOK atstovo prie kiekvieno pabėgėlių traukinio prijungti keletą vagonų, skirtų inteligentams, prioritetą teikti vaikų išvežimui. Susitarime buvo pageidaujama parama tiems, kurie grįžta su arkliais, naminiais gyvuliais. Aprūpinimas maisto produktais (maitinimas) numatytas Lietuvos valstybės sąskaita. Oberosto pažadėta, kad tremtinių transportui bus skirta vokiečių ginkluota palyda⁴⁹.

2.1.2. Lietuvos Tarybos Tremtinių ir belaisvių grąžinimo komisijos veikla

Lietuvos Tarybos prezidiumas tremtinių ir pabėgėlių grąžinimo klausimus svarstė posėdžiuose dalyvaujant ir Lietuvos Tarybos Tremtinių ir belaisvių grąžinimo komisijos pirmininkui A. Stulginskiui. 1918 m. balandžio 17 d. Lietuvos Tarybos Tremtinių ir belaisvių grą-

⁴⁸ Vereinbarung betreffend die Einwanderung und den Abtransport der litauischen Rückwanderer. LCVA, f. 1014, ap. 1, b. 31, l. 9–9a.

⁴⁹ *Ten pat.*

žinimo komisijai į talką (nuo balandžio 1 d.) pervestas Pranas Jucaitis (1918 m. gruodį perėmęs Minsko lietuvių parvežtą turtą kaip VRM atstovas). Oficialiai Lietuvos Tarybos Tremtinių ir belaisvių grąžinimo komisija (vadovas A. Stulginskis), jos nariai ir būsima veikla pristatyti 1918 m. balandžio 25 d. Lietuvos Tarybos posėdyje.

1918 m. gegužės pradžioje Minske ir jo apylinkėse susitelkė apie 25 tūkstančiai lietuvių pabėgėlių iš Polocko, Dvinsko, Pskovo, Rygos ir Oršos, norinčių grįžti į Lietuvą⁵⁰. Lietuvos Tarybos Tremtinių ir belaisvių grąžinimo komisija sudarė lietuvių grąžinimo į tėvynę planą. Grąžinimu turėjo rūpintis tam tikslui tremtinių susitelkimo vietose sukurti tremtinių grąžinimo komitetai. Jie turėjo palaikyti ryšį su Lietuvos Tarybos Tremtinių ir belaisvių grąžinimo komisija ir Vokietijos karo valdžia tame mieste⁵¹.

Tremtinių grąžinimo komitetai turėjo sugrupuoti tremtinius pagal kilmės vietą, išrūpinti jiems traukinius, įpareigoti paskirtus asmeninius įgaliotinius lydėti tremtinius, prirėkus tremtinius sušėlpti. Vokiečių karo vadovybė Lietuvoje tremtinių parvežimo planui pritarė. Tremtinių grąžinimo reikalams Lietuvos Taryba planavo siųsti į Rusiją (taip pat ir į baltarusių gyvenamas teritorijas) Lietuvos Tarybos įgaliotinius⁵².

Vokietijos užsienio reikalų ministerijos susirašinėjimas su atstovu (*Legationsrat*) Vilniuje Georgu von Boninu atskleidžia, kaip buvo rūpinamasi tremtinių ir pabėgėlių grąžimu iš Minsko. 1918 m. gegužės 8 d. Vokietijos užsienio reikalų ministerijai telegramoje von Boninas rašė, kad J. Šaulys nori aptarti tremtinių iš Minsko transporto klausimus⁵³. Lietuvos Taryba įgaliotiniu į Minską 1918 m. gegužės pradžioje buvo numaçiusi Joną Variakojį (tačiau išvykti jam pavyko tik birželio

⁵⁰ Mūsų žinios. Tremtiniai. *Darbo balsas*. 1918 05 02, p. 9–10.

⁵¹ *Ten pat*.

⁵² *Ten pat*.

⁵³ 1918 05 08 von Bonino telegrama Vokietijos Ausamtui. PAAA_RZ201_021719_2a.

pradžioje)⁵⁴. 1918 m. gegužės viduryje iš Minsko per Vilnių su lietuviams pabėgėliais grįžo Minsko lietuvių tarybos nario Prano Kuzmos lydymas ešelonas⁵⁵.

1918 m. gegužės antroje pusėje didėjant grįžtančių skaičiui pafrontėje Minske, Bobruiske ir Oršoje, Lietuvos Tarybos Tremtinių ir belaisvių gražinimo komisija pateikė siūlymą vokiečių karo vadovybei leisti iš artimesnių Lietuvai vietų – Minsko, Molodečno – grįžti pėsčiomis ar arkliais kartu su juos lydinciais asmenimis⁵⁶.

1918 m. gegužės viduryje numatyta Lietuvos Tarybos Tremtinių ir belaisvių gražinimo komisijos įgaliotinių sudėtis: Jurgis Kubilius (nuo 1918 m. gegužės 16 d.), Petras Biržys (nuo 1918 m. gegužės 17 d.) ir J. Variakojis (nuo 1918 m. gegužės 14 d.). J. Variakojis buvo komisijos įgaliotinis Oršoje (nuo 1918 m. gegužės 24 d.)⁵⁷. Iš Kijevo grįžus Jonui Vileišiui paaiškėjo, kad reikės dar vieno įgaliotinio Gomelyje, nes trūksta pagalbos iš ten grįžtantiems 300 geležinkelininkų⁵⁸. Be to, per Gomelį, Juozas Jankevičius, Lietuvos Tarybos įgaliotinis Ukrainoje, planavo ir organizavo tremtinių gražinimą iš Ukrainos⁵⁹. Taigi Gomelis paverstas centriniu tremtinių grįžimo iš Ukrainos punktu.

1918 m. gegužės 29 d. nutarta prašyti iš vokiečių valdžios leidimo ir pagalbos pargabenti iš Minsko Lietuvos mokslo draugijai dovanotas kunigaikštienės Magdalenos Radvilienės knygas (1009 tomai įvairaus turinio), o kartu ir Tarybos biuro rašomąsias mašinas, kanceliarijos reikmenis ir kt. iš Minsko lietuvių šelpimo komiteto⁶⁰. Minsko lie-

⁵⁴ Mūsų žinios. Vilnius. Tremtinių reikalais. *Darbo balsas*. 1918 05 09, p. 11.

⁵⁵ Iš Minsko. *Vienybė*. 1918 05 24, nr. 18, p. 275.

⁵⁶ Mūsų žinios. Vilnius. *Darbo balsas*. 1918 05 25, p. 11.

⁵⁷ Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžio 1918 m. gegužės 22 d. protokolas 26. Eidintas A.; Lopata R. Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžių 1918 m. protokolai. *Lietuvos istorijos metraštis. 1990 metai*. Vilnius, 1992, p. 117.

⁵⁸ Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžio 1918 m. gegužės 29 d. protokolas 29. Eidintas A.; Lopata R. Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžių 1918 m. protokolai. *Lietuvos istorijos metraštis. 1990 metai*. Vilnius, 1992, p. 118–119.

⁵⁹ *Ten pat*.

⁶⁰ *Ten pat*.

tuvių taryba laiške M. Radvilenei buvo pažadėjusi perduoti knygas Lietuvos bibliotekoms per Lietuvos mokslo draugiją Vilniuje⁶¹.

2.2. Minske (ir kituose baltarusių gyvenamuose miestuose)

2.2.1. Lietuvos Tarybos nario Vlodo Mirono misija Minske

Su Lietuvos Tarybos nariu kunigu V. Mironu, atvykusiu iš Vilniaus, Minsko lietuvių taryba susitiko 1918 m. balandžio 9 dieną. V. Mironas papasakojo Minsko lietuviams apie Lietuvos Tarybos nuveiktus darbus politikos srityje, padarytus „negeistino kompromiso žingsnius“, t. y. iš Vokietijos kaizerio gautą Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą, tačiau 1917 m. gruodžio 11-osios akto pagrindu. Išklausiusi Lietuvos Tarybos nario pranešimą, Minsko lietuvių taryba „pritarė Tautos Tarybos Vilniuje veikimui“ ir „pažadėjo visomis pajėgomis remti jos žingsnius tolimesniu laiku griežtoje kovoje už suverenias Lietuvių Tautos teises ir nevaržančias žmonių valios vidurinio rėdymosi formas“. Minsko lietuvių taryba, „turdama omenyje Lietuvių Tautos ekonominę plėtojamąsi“, įpareigojo Lietuvos Tarybą „iškovoti natūralią Lietuvos valstybės į jūrą Nemunu išėjimą“⁶². Tačiau aktualiausias Minsko lietuvių tarybai buvo tremtinių ir pabėgėlių grįžimas į tėvynę. Todėl V. Mironui išreiškė pageidavimą, kad „Tautos Taryba tuojau imtų į savo rankas tremtinių Lietuvon grąžinimą ir tam tikslui išgautų iš Vokiečių valdžios reikalingas lėšas“⁶³.

1918 m. balandžio 9 d. Lietuvos Tarybos nario V. Mirono susitikimas su Minsko lietuvių taryba svarbus dėl keleto priežasčių. Pirma, užmegztas tiesioginis kontaktas su Minsko lietuviais. Antra, gautas Minsko lietuvių tarybos pripažinimas, kuris iki tol buvo tik numanomas, ir įgaliojimas rūpintis lietuvių tremtinių grąžinimu. Trečia,

⁶¹ 1918 03 05 P. Mičiūlio ir E. Misevičiaus laiškas Magdalenai Radvilenei. LMAVB RS, f. 70-159, l. 1.

⁶² 1918 04 09 Minsko lietuvių tarybos posėdžio protokolas. LMAVB RS, f. 70-286, l. 1.

⁶³ *Ten pat.*

Vilniaus Lietuvos Tarybos prezidiumo biurui rastas tinkamas darbuotojas – Minsko lietuvių tarybos prezidiumo narys, sekretorius E. Misevičius⁶⁴.

2.2.2. Liaudies sąjungos įgaliotinių veikla grąžinant pabėgėlius iki Minsko komisijos sudarymo

Kol dar nebuvo vieno centro Minske, koordinuojančio tremtinių grįžimą į Lietuvą per baltarusių gyvenamą teritoriją, – Minsko komisijos, sudarytos 1918 m. gegužės 28 d., tremtinių ir pabėgėlių grąžinimo veiklą šiaurės–vakarų fronto ruože vykdė Liaudies sąjunga (steigėjas ir vadovas kunigas Juozas Vailokaitis). Ji nuo 1918 metų pavasario trimis kalbomis (lietuvių, rusų, vokiečių) išduodavo pažymėjimus (paliudijimus) į tėvynę grįžtantiems lietuviams. Liaudies sąjungos įgaliotiniai veikė Oršoje, Sebeže, Torošine, jie padėdavo sutvarkyti formalumus pereinant liniją iš Rusijos (ir / ar Baltarusijos) į Vokietijos okupuotą Lietuvą⁶⁵. 1918 m. balandžio 20 d. Liaudies sąjungos spaudoje buvo pranešta, kad Liaudies sąjungos įgaliotiniui kunigui Juozui Grigoniui nuvykus į Vilnių pavyko susitarti su Lietuvos Taryba ir įteikti vokiečių karo vadovybei Lietuvoje raštą, kuriame reikalaujama: 1) leisti tremtiniams grįžti neatsižvelgiant į tai, ar jų ūkis sugriaustas, ar ne; 2) leisti grąžinimą perimti „Lietuvių komitetui ir lietuvių draugijoms“; 3) leisti tremtiniams imti visą savo mantą; 4) leisti grįžti arkliais tiems, kurie nori; 5) užtikrinti, kad arkliai ir

⁶⁴ Oficialiai paskirtas 1918 m. gegužės 23 d. Žr. Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžio 1918 m. balandžio 13 d. protokolas 16.

Eidintas A.; Lopata R. Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžių 1918 m. protokolai. *Lietuvos istorijos metraštis. 1990 metai*. Vilnius, 1992, p. 111; Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžio 1918 m. gegužės 27 d. protokolas 27. Eidintas A.; Lopata R. Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžių 1918 m. protokolai. *Lietuvos istorijos metraštis. 1990 metai*. Vilnius, 1992, p. 117.

⁶⁵ Liaudies sąjunga. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, T. XIII (Leo-Magazyn). – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008, 77 p.; 1918 05 24 Lietuvos Tarybos prezidiumo įgaliojimas Jonui Vileišiui. LCVA, f. 1014, ap. 1, b. 31, l. 31.

jų manta pakeliui nebūtų rekvizuojami⁶⁶. Kunigui J. Grigoniui buvo išduotas Lietuvos Tarybos įgaliojimas rūpintis tremtinių grąžinimo reikalais Polocke⁶⁷. Ypatingas Liaudies sąjungos dėmesys buvo skirtas lietuviams tremtiniams naujai Vokietijos kariuomenės užimtame rajone (šiaurės vakarų Baltarusijos dalyje)⁶⁸. Buvo planuojama visus tremtinius parvežti į Lietuvą per 6–8 mėnesius⁶⁹. Liaudies sąjunga buvo įsteigusi tremtinių grąžinimo komitetą Polocke (kun. J. Grigonis, Petras Žilinskas, Liudvikas Šiaučiušas). Grįžtantiems tremtiniams turėjo įrengę bendrabutį⁷⁰.

Liaudies sąjunga aktyviai veikė ir Minske. Jos nariai 1918 m. gegužės 28 d. buvo kooptuoti į Minsko lietuvių tarybą ir į Minsko komisiją.

2.2.3. Minsko komisija. Sudėtis ir funkcijos

1918 m. gegužės pabaigoje lietuvių tremtinių ir pabėgėlių grąžinimo darbus perėmė Minsko komisija, sudaryta iš įvairių Minsko lietuvių organizacijų: Minsko lietuvių komiteto, Lietuvių tarybos Minske, Lietuvių sanitarinės pagalbos draugijos (Minske), Liaudies sąjungos ir Lietuvos Tarybos (Vilniuje) deleguoto atstovo (kuris buvo Minsko lietuvių tarybos pirmininkas) (žr. 2 lentelę)⁷¹. Stipriausias pozicijas Minsko komisijoje užėmė Lietuvių tarybos Minske, Lietuvių sanitarinės pagalbos draugijos (Minske) ir Minsko lietuvių komiteto atstovai. Minsko komisija buvo įsikūrusi Minske (adresu Novo-Serpuchovskaja g. 13)⁷².

⁶⁶ Apie grįžimą į Tėvynę. *Vadas*. 1918 04 07, p. 1.

⁶⁷ Mūsų žinios. Vilnius. *Darbo balsas*. 1918 06 06, p. 9.

⁶⁸ Apie grįžimą į Tėvynę. *Vadas*. 1918 04 07, p. 1.

⁶⁹ *Ten pat*.

⁷⁰ Tremtinių žiniai. *Vadas*. 1918 05 05, p. 1.

⁷¹ 1918 05 28 Tremtinių grąžinimo Lietuvon komisijos Minske posėdžių protokolai Nr. 1. LMAVB RS, f. 70-273, l. 1.

⁷² 1918 10 11 P. Mičiulio ir F. Dumčiaus raštas Lietuvos Tarybos prezidentui. LMAVB RS, f. 255–1068, p. 1.

2 lentelė. Minsko komisijos sudėtis (1918 m. gegužė–spalis)

Organizacija	Deleguoti atstovai	Pastabos
Minsko lietuvių komitetas	A. Stančius, J. Greimas	
Lietuvių taryba Minske	V. Borisevičius, E. Misevičius	V. Borisevičius – iki 1918 m. liepos vidurio. E. Misevičius iki 1918 m. gegužės 23 d. (nuo šios dienos turėjo dirbti Lietuvos Tarybos kanceliarijoje)
Lietuvių sanitarinės pagalbos draugija (Minske)	D. Alseika, V. Alseikienė	Iki 1918 m. liepos vidurio
Lietuvos Taryba (Vilniuje)	P. Mičiulis	Minsko lietuvių tarybos pirmininkas
Liaudies sąjunga	V. Brundza, P. Žilinskas	

Sudaryta autorės remiantis: 1918 05 28 Tremtinių grąžinimo Lietuvon komisijos Minske posėdžių protokolas Nr. 1. LMAVB RS, f. 70-273, l. 1.

Organizacinis Minsko komisijos susirinkimas įvyko 1918 m. gegužės 28 dieną. Jame, be jau deleguotų penkių asmenų (žr. 2 lentelės 1 stulpelio 1–4 eilutę), dalyvavo V. Brundza ir P. Žilinskas. Išsirinktas trijų asmenų prezidiumas. Minsko komisijos prezidiumo pirmininku tapo Lietuvos Tarybos įgaliojimą turintis ir jai atstovaujantis P. Mičiulis, narė – V. Alseikienė, sekretorius – Jonas Greimas. Minsko komisijos nariai pasiskirstė pareigomis ir atsakomybe už konkrečias veiklas. V. Alseikienė buvo paskirta ryšiams su Vokietijos valdžios atstovais tremtinių grąžinimo reikalais palaikyti. A. Stančiui ir V. Brundzai pavesta „barakų priežiūra“ [bendrabučių – S. G. *pastaba*], kunigui V. Borisevičiui – kasos tvarkymas, o J. Greimui – raštinė⁷³.

⁷³ 1918 05 28 Tremtinių grąžinimo Lietuvon komisijos Minske posėdžių protokolas

2.2.4. Minsko komisija. Organizacinė veikla

1918 m. gegužės 28 d. Minsko komisijos posėdyje svarstyti šie klausimai: grįžtančių eilės sudarymo principai, tremtiniams parvežti reikiamų traukinių per savaitę skaičius, grąžinimo mokesčio ėmimo principai, apmokėjimas Minsko komisijos bendradarbiams. Rikiuojant į eilę grįžtančius prioritetas buvo teikiamas inteligentams ir ūkininkams, o tik po jų – lauko darbininkams, specialistams ir miestiečiams. Iš Vokietijos karo vadovybės nutarta reikalauti kas savaitę dviejų traukinių (penktadienį ir šeštadienį) ir, jei nebūtų galimybės skirti traukinio, buvo privalu pranešti ne vėliau kaip prieš dvi dienas⁷⁴.

1918 m. gegužės 29 d. spaudoje pranešta, kad Vokietijos karo vadovybė sutiko leisti tik Minsko komisijai ir jos pirmininkui P. Mičiuiliui prisidėti prie pabėgėlių grąžinimo darbo⁷⁵. Tai reiškė, kad Minsko komisijai buvo duoti Vokietijos karo valdžios įgaliojimai tremtinius registruoti, grupuoti ir vežti į Lietuvą, lydimus tam paskirto įgaliojimo⁷⁶. Lietuvos Tarybos Tremtinių ir belaisvių grąžinimo komisija reikalavo leisti vietose sudaryti komisijas, kurios lankytojų pabėgėlius ir juos šelptų⁷⁷.

Dėl grąžinimo mokesčio Minsko komisijoje buvo kelios nuomonės. Vieni siūlė imti mokesį, priklausomai nuo žmonių skaičiaus, kiti – nuo 5 iki 20 markių už kiekvieną asmenį, jei pats siūlytų. Iš protokolo neaišku, kaip buvo susitarta. Aiškesnė pozicija buvo dėl inventoriaus ir bagažo gabenimo mokesčių. Čia vienbalsiai nutarta: už pirmos kategorijos arklio ar karvės gabenimą imti 20 markių, antros kategorijos – 10 markių. Už vežimus, kurie naudojami ne komerciniams tikslams, mokestis nebuvo numatytas. Po 10 markių planuota

Nr. 1. LMAVB RS, f. 70-273, l. 1.

⁷⁴ *Ten pat.*

⁷⁵ Dėl tremtinių grąžinimo. *Vienybė*. 1918 05 29, nr. 19, p. 289.

⁷⁶ Mūsų žinios. Vilnius. Tremtinių reikalais. *Darbo balsas*. 1918 05 09, p. 11.

⁷⁷ Dėl tremtinių grąžinimo. *Vienybė*. 1918 05 29, nr. 19, p. 289.

imti tik nuo ketvirto vežimo. Visas bagažas buvo vežamas „dovanai“⁷⁸. Važiuojantys arkliais turėjo mokėti 5 markes už veterinaro apžiūrėjimą ir dokumentus, tik už dokumentus – 3 markes. Važiuojantys kartu su arkliais (arklys vežamas vagone su kitu bagažu) nuo mokesčio buvo atleisti⁷⁹.

Minsko komisija įvairioms veikloms vykdyti turėjo 5 bendradarbius – mokytoją Feliksą Dumčią, V. Brundzą, mokytoją Joną Pajaujį, Bronę Lapienienę, buhalterį K. Stepšį. Jiems buvo numatyta kas mėnesį mokėti po 300 markių ir priedą už viršvalandžius⁸⁰.

3. 1918 metų birželis–gruodis. Intensyvioji gražinimo veiklos laikotarpis

1918 m. birželis–gruodis – intensyvus lietuvių tremtinių ir ne lietuvių kilmės Lietuvos pavaldinių gražinimo į Lietuvą laikotarpis. Minsko lietuviams ir Minsko komisijos įgaliotiniams talkino Lietuvos Tarybos paskirti įgaliotiniai Minske, Oršoje, Sebeže, Gomelyje, Polocke. Jie lydėjo ešelonus, padėjo parvežti Lietuvos institucijoms steigti reikiamą personalą, pargabenti inventorių, kultūros vertybes, organizacijų bei įstaigų dokumentaciją ir finansus.

3.1. Minske

Iš antrojo ir trečiojo Minsko komisijos posėdžių protokolų ir inventoriaus perdavimo protokolų matyti, kad intensyviausiai darbuotasi 1918 m. vasarą ir rudenį. Lėšas pabėgėliams gražinti Minsko komisija gavo tik 1918 m. birželio mėnesį (žr. 5 lentelę). 1918 m. liepos pradžioje Minsko komisijos prezidiumas pakvietė tremtinių ir pabėgėlių grįžimo darbe talkinti Minsko lietuvius tarnautojus

⁷⁸ 1918 05 28 Tremtinių gražinimo Lietuvon komisijos Minske posėdžių protokolai Nr. 1. LMAVB RS, f. 70-273, l. 2.

⁷⁹ *Ten pat.*

⁸⁰ *Ten pat.*

(M. Zenkevičių, I. Bražinską, Izabelę Senkiutę, Naudžius (vardai autorėi nežinomi). Pakviesti tarnautojai atliko jiems pavestas užduotis: atstovavo Minsko komisijai įvairiuose Baltarusijos rajonuose, lydėjo ešelonus į Lietuvą. Už darbą buvo numatytas atlygis – 350 markių, be to, buvo mokama už viršvalandžius (pridedama 50 proc. atlyginimo), padengiamos kelionės išlaidos, skiriamos 5 markės dienpinių⁸¹.

Daugiausia dėmesio 1918 m. liepos mėnesį Minsko komisija skyrė kliūčių tremtinių gražinimo procese šalinimui. Nuspręsta asignuoti 3000 markių, kurios būtų panaudotos tremtinių transportavimui pagreitinti ir palengvinti, vagonams gauti. Nuo liepos 1 d. trečiame tremtinių bendrabutyje paskirta seselė (atlygis numatytas 250 markių per mėnesį). Į tremtinių sveikatos priežiūros veiklą aktyviau įsitraukė Lietuvos sanitarinės pagalbos draugija. Jos nariams lietuvių tremtinių sveikatos priežiūrai buvo asignuota 4000 markių. Į Vilnių nuspręsta perkelti Lietuvos sanitarinės pagalbos draugijos turtą (ambulatoriją, ligoninę ir vaistinę), kad galėtų padėti per Vilnių grįžtančiams pabėgėliams⁸². Tam tikslui asignuota 4000 rublių (apie 5720 markių)⁸³. 1918 m. liepos 18 d. D. Alseikai ir V. Alseikienei keliolikos vagonų traukiniu pavyko iš Minsko į Vilnių išgabenti ligoninę su įranga⁸⁴.

1918 m. liepos mėnesį taip pat buvo planuojama suregistruoti, išduoti dokumentus ir išvežti lietuvius tremtinius iš Igumeno rajono. Šį darbą pavesta atlikti Adolfui Mičiuliui (Minsko lietuvių komiteto

⁸¹ 1918 07 01 Tremtinių gražinimo Lietuvon komisijos Minske posėdžių protokolai Nr. 2. LMAVB RS, f. 70-273, l. 3–4.

⁸² *Ten pat*, l. 3.

⁸³ *Ten pat*, l. 3–4.

⁸⁴ Marijos Gimbutienės tėvas Danielius Alseika. Prieiga per internetą: <<http://www.samogit.lt/KULTURA/alseika.lt.htm>> [žiūrėta 2018 01 13]; 1918 07 10 Tremtinių gražinimo Lietuvon komisijos Minske posėdžių protokolai Nr. 3. LMAVB RS, f. 70-273, l. 5.

vadovui)⁸⁵. A. Mičiulis tokio pobūdžio darbą dirbo būdamas Lietuvių tautos tarybos Bobruiske vicepirmininkas⁸⁶.

1918 m. liepos 10 d. Minsko komisijos sudėtis pasikeitė. Vietoj išvykstančių į Lietuvą Minsko komisijos narių D. Alseikos, V. Alseikienės ir kunigo V. Borisevičiaus tos pačios lietuvių organizacijos (Lietuvių sanitarinės pagalbos draugija, Minsko lietuvių komitetas, Minsko lietuvių taryba) delegavo naujų narių. Lietuvių sanitarinės pagalbos draugija Minske delegavo dr. Vladą Bagdoną, Minsko lietuvių komitetas – F. Dumčių, o Minsko lietuvių taryba – A. Čepėlą. Minsko komisijoje einantį sekretoriaus pareigas J. Greimą pakeitė F. Dumčius. F. Dumčiui buvo patikėtos ir kasininko pareigos⁸⁷.

Iš Minsko lietuvių komiteto išlaidų apskaitos (žr. 5 lentelę, 3.2.2 punktą) aiškėja, kad intensyviausiai finansuotos veiklos liepos ir spalio mėnesiais, tai yra tuomet, kai intensyviausiai posėdžiavo Minsko komisija. Ir liepos, ir spalio mėnesį įvyko po du posėdžius. 1918 m. spalio 13 d. posėdyje svarstytas turto įsigijimo iš Minsko lietuvių komiteto sąskaitos patvirtinimas. Nuspręsta patvirtinti 3900 markių sąskaitą už rugsėjo 10 d. įsigytus arklius, brikelę, vežimą ir pakinktus (žr. 3 lentelę). Ši Minsko lietuvių komiteto turtą Minsko komisija naudojo nuo gegužės 16 d. (Minsko lietuvių komiteto 1918 m. gegužės 16 d. protokolas nr. 19)⁸⁸. Taip pat nuspręsta padėti į sunkią finansinę padėtį patekusiam Minsko lietuvių komitetui, globojusiam 80 vaikų prieglaudą. Vaikų globos reikalams skirta 9000 markių pašalpa⁸⁹.

⁸⁵ 1918 07 01 Tremtinių grąžinimo Lietuvon komisijos Minske posėdžių protokolas Nr. 2. LMAVB RS, f. 70-273, l. 3–4.

⁸⁶ 1918 04 17 Lietuvių grąžinimo komisijos Minske išduotas asmens liudijimas Nr. 592. LMAVB RS, f. 70-146, l. 19–19a.

⁸⁷ 1918 07 10 Tremtinių grąžinimo Lietuvon komisijos Minske posėdžių protokolas Nr. 3. LMAVB RS, f. 70-273, l. 5.

⁸⁸ 1918 10 13 Tremtinių grąžinimo Lietuvon komisijos Minske posėdžių protokolas Nr. 4. LMAVB RS, f. 70-273, l. 6.

⁸⁹ *Ten pat.*

3 lentelė. Minsko komisijos turtas, įsigytas iš Minsko lietuvių komiteto, ir jo vertė

Turto pavadinimas	Įsigyto turto vertė (markėmis)
Kumelė, kumeliukas, arkllys	3000
Vežimas	300
Brikelė	200
Pakinktai	200
Iš viso	3900

Sudaryta autorės remiantis: 1918 10 13 Tremtinių grąžinimo Lietuvon komisijos Minske posėdžių protokolas Nr. 4. LMAVB RS, f. 70-273, l. 6.

1918 m. spalio 26 d. svarstyti Minsko komisijos likvidavimo klausimai. Pasitarus nuspręsta palikti Minsko komisiją veikti, tačiau nuo 1918 m. lapkričio 1 d. „dėliai Komisijos veikimo susiaurinimo“ atleisti 4 bendradarbius (K. Naujokaitį, A. Stančių, J. Bražinską, A. Saurusaitį)⁹⁰.

1918 m. spalio 11 d. P. Mičiulis per Lietuvos Tarybos įgaliotinį Kazimierą Vizbarą persiuntė Lietuvos Tarybos prezidiumui (į Lietuvos Tarybos kasą) 15 tūkst. markių iš „Minsko komisijos tremtinių Lietuvon grąžinimui“ kasos⁹¹. Šie pinigai buvo parvežti į Vilnių po revizijos. Iš Oršos J. Variakojis į Lietuvos Tarybos kasą įmokėjo 3882 markes⁹². Lietuvos Valstybės Taryba 1918 m. rugsėjo–spalio mėnesiais, rūpindamasi lietuvių organizacijų, įgaliotinių surinktų lėšų saugumu ir siekdama išvengti plėšimų, užgrobimų, su pinigais vykstančių įgaliotinių suėmimo, stengėsi surinktas lėšas per įgaliotinius

⁹⁰ 1918 10 26 Tremtinių grąžinimo Lietuvon komisijos Minske posėdžių protokolas Nr. 5. LMAVB RS, f. 70-273, l. 7.

⁹¹ 1918 10 11 P. Mičiulio ir F. Dumčiaus raštas Lietuvos Tarybos prezidiumui. LMAVB RS, f. 255–1068, p. 1.

⁹² 1918 10 14 K. Vizbaro raštas Lietuvos Valstybės Tarybos buhalterijai. LMAVB RS, f. 255–1068, p. 2.

parvežti į Vilnių, o pasiliekančiams patardavo „laikyti pinigus „kokioms nors valstybės pasiuntinybėse“ arba „kuo greičiau pargabenti juos Lietuvon“ saugiu keliu“⁹³.

3.2. Vilniuje

Lietuvos Tarybos Tremtinių ir belaisvių grąžinimo komisija reikalavo leisti vietose sudaryti komisijas, kurios lankytų pabėgėlius ir juos šelptų⁹⁴. 1918 m. vasarą tokios komisijos (komitetai) buvo įsteigti Oršoje, Bobruiske⁹⁵. Juose Lietuvos Taryba paskyrė įgaliotinius. Įgaliotiniai buvo skiriami konkrečiam ešelonui pargabenti. 1918 m. birželio 20 d. Lietuvos Tarybos Tremtinių ir belaisvių grąžinimo komisijos pirmininkas kreipėsi į Oberosto vadovybę, prašydamas padidinti pereinamųjų punktų Polocke ir Oršoje pralaidumą (galėjo pereiti tik 10–20 žmonių) arba atidaryti kitus perėjimo punktus, taip pat prašė, nesant traukinių, leisti tremtiniais grįžti pėsčiomis ir arkliais⁹⁶. Be to, buvo prašoma tremtinių ir pabėgėlių srautą iš Ukrainos pasukti ne per Minską, o per Gomelį ir Baranovičius, taip pat leisti paskirtiems Lietuvos Tarybos įgaliotiniams susitikti su lietuviais kitapus sienos⁹⁷. 1918 m. birželio 27 d. Lietuvos Tarybos įgaliotiniu tremtiniais ir pabėgėliams parvežti iš Gomelio ir Žlobino buvo paskirtas Jonas Kvedaras, birželio 28 d. – Lietuvos Tarybos įgaliotiniu Oršoje – Antonas Josefovičius⁹⁸ (žr. 4 lentelę).

⁹³ 1918 10 28 Lietuvos Valstybės Tarybos vicepirmininko raštas Lietuvos Valstybės Tarybos atstovui Petrograde A. Požėlai. LMAVB RS, f. 255–1068, l. 3.

⁹⁴ Dėl tremtinių grąžinimo. *Vienybė*. 1918 05 29, nr. 19, p. 289.

⁹⁵ Tremtiniais grąžinti <...> *Vienybė*. 1918 07 14, nr. 28, p. 434.

⁹⁶ 1918 06 20 Lietuvos Tarybos Tremtinių ir belaisvių komisijos pirmininko raštas Oberosto vadovybei. LCVA, f. 1014, ap. 1, b. 31, l. 16–16a.

⁹⁷ *Ten pat*, l. 16–16a, 17.

⁹⁸ 1918 07 17 Lietuvos Tarybos prezidiumo raštas Oberosto vadovybei. LCVA, f. 1014, ap. 1, b. 31, l. 11.

4 lentelė. Lietuvos Tarybos įgaliotiniai Baltarusijos teritorijoje (1918 m.)

Vietovė	Lietuvos Tarybos įgaliotinio vardas ir pavardė
Bobruiskas	Kun. Antanas Ivaška
Minskas	Jonas Variakojis, Pijus Mičiulis, A. Žmuidzinas, Valdemaras Čarneckis, Kazimieras Vizbaras
Orša	Jonas Variakojis, Veronika Janulaitytė-Alseikienė, Valdemaras Čarneckis, Kazimieras Vizbaras, Antanas Josefovičius
Polockas	Kun. Juozas Grigonis
Gomelis	Jonas Kvedaras

Sudaryta autorės remiantis: Mūsų žinios. Vilnius. *Darbo balsas*. 1918 06 06, p. 9. LCVA, f. 1014, ap. 1, b. 38, l. 2, 3; LCVA, f. 1014, ap. 1, b. 31, l. 5, 11; LCVA, f. 1014, ap. 1, b. 38, l. 2–3.

1918 m. liepos 5 d. Lietuvos Tarybos prezidiumas išsiuntė inžinierių Valdemarą Čarneckį suderinti tremtinių ir lietuvių organizacijų pargabenimo reikalų į Oršą ir Minską, o su specialiu pavedimu (išsiaiškinti Minsko lietuvių komiteto finansinę situaciją) – advokatą Kazimierą Vizbarą⁹⁹. K. Vizbaras, pasikalbėjęs su A. Mičiuliu, D. Alseika ir Micievičiumi (vardas autorei nežinomas), Lietuvių draugijos centro komiteto prezidiumui konstatavo, kad 1917 m. pabaigoje Lietuvių draugijos centro komiteto įgaliotinis Minske nebuvo atšauktas, o skyrius „likviduotas“. Lietuvių draugijos aktus, knygas, inventorių perėmė „naujas komitetas, išrinktas mažumos, bolševikams spaudžiant“, bet tęsė iki tol vykdytą komiteto veiklą. Bolševikams apleidus Minską, susidarius naujam komitetui, „turtas buvo perduodamas jau ne kaip bolševikų įstaigai“, o kaip „Lietuvos tautinei įstaigai“. Todėl

⁹⁹ 1918 07 05 Lietuvos Tarybos prezidiumo liudijimas Valdemarui Čarneckiui. LCVA, f. 1014, ap. 1, b. 38, l. 2.

K. Vizbaras konstatavo, kad „visas turtas, kada nors komiteto gautas nuo pat pradžios įgaliotinio darbavimosi iki paskutinio laiko, priguļėjo ir priguli Centro komitetui, kuris likviduojant skyrius, iš to turto turi atlyginti visas padarytas to skyriaus skolas“¹⁰⁰.

1918 m. liepos 15 d. Lietuvos Tarybos prezidiumas nutarė kreiptis į Oberostą, kad iš Petrogrado grįžtančius lietuvius inteligentus kuo greičiau praleistų per Sebežą¹⁰¹. 1918 m. rugpjūčio 5 d. A. Stulginskis kreipėsi į vokiečių karo vadovybę Lietuvoje prašydamas padidinti per Rezanovskajos tremtinių ir pabėgėlių grįžimo punktą praleidžiamų žmonių skaičių (buvo praleidžiamos tik 25 žmonių grupės), kad „nereiktų gyventi iš santaupų“. Prie Sebežo laukė 7000 grįžtančiųjų¹⁰². 1918 m. rugpjūčio 9 d. vokiečių karo vadovybės Lietuvoje prašyta pagreitinti leidimų išvykti išdavimą Lietuvos Tarybos įgaliotiniui Oršoje J. Variakojui ir Lietuvos Tarybos įgaliotiniui Gomelyje J. Kvedarui¹⁰³. 1918 m. rugpjūčio 20 d. Lietuvos Valstybės Taryba paskyrė dr. Joną Puodžiūną generaliniu įgaliotiniu šiaurės fronto ruože nuo Pskovo iki Oršos. Jo subordinacijai priskirti kiti šioje teritorijoje dirbę įgaliotiniai¹⁰⁴.

Padidėjus darbo apimčiai, Lietuvos Tarybos Tremtinių ir belaisvių komisija 1918 m. rugpjūčio 13 d. kooptavo dar du narius – V. Čarneckį ir Juozą Tumą Vaižgantą¹⁰⁵. Jiems buvo nustatytas mokesčių iš pabėgėlių už registraciją ir už pasus, išduodamus perėjimo vietose, dydis (už pasus

¹⁰⁰ [Be datos] K. Vizbaro nuomonė Lietuvų Centro komitetui nukentėjusių dėl karo šelpti prezidiumui. LCVA, f. 1014, ap. 1, b. 35, l. 3–4.

¹⁰¹ Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžio 1918 m. liepos 15 d. protokolas 44. Eidintas A.; Lopata R. Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžių 1918 m. protokolai. *Lietuvos istorijos metraštis. 1990 metai*. Vilnius, 1992, p. 126.

¹⁰² 1918 08 08 A. Stulginskio raštas vokiečių karo vadovybei Lietuvoje. LCVA, f. 1014, ap. 1, b. 31, l. 4.

¹⁰³ 1918 08 05 A. Stulginskio raštas vokiečių karo vadovybei Lietuvoje. LCVA, f. 1014, ap. 1, b. 31, l. 5.

¹⁰⁴ 1918 08 20 Lietuvos Valstybės Tarybos pirmininko išduotas liudijimas dr. Jonui Puodžiūnui. LMAVB RS, f. 255-1096, l. 25.

¹⁰⁵ Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžio 1918 m. rugpjūčio 13 d. protokolas 49. Eidintas A.; Lopata R. Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžių 1918 m. protokolai. *Lietuvos istorijos metraštis. 1990 metai*. Vilnius, 1992, p. 129.

perėjimo vietose iš neturtingų pabėgėlių – po 3 markes, iš pasiturinčių – po 10 markių, o negalintiems užsimokėti išdavinėti pasus dovanai)¹⁰⁶.

3.2.2. Minsko komisijos dokumentacijos ir inventoriaus perdavimas Lietuvos VRM

1918 m. gruodžio pradžioje (paskutinis įrašas kasos knygoje – 1918 m. gruodžio 5 d.) Minsko komisija baigė darbą. 1918 m. gruodžio 11 d. Minsko komisijos pirmininkas P. Mičiulis veiklos dokumentaciją perdavė Lietuvos VRM Tremtinių grąžinimo skyriaus vedėjui K. Šklėriui¹⁰⁷. Minsko komisija savo veiklai iš Lietuvos Tarybos gavo 74 746 markes ir 50 pfenigų, išleido – 74 722 markes ir 10 pfenigų. Liko kasoje ir perduota Lietuvos VRM Tremtinių grąžinimo skyriui 24 markės ir 40 pfenigų (išsamiau žr. 5 lentelę). Suskaičiavus Minsko komisijos kasos įplaukas ir išlaidas, matyti, kad likutis yra ne 24,40 markės, bet gerokai didesnė suma – 11 274,47 markės¹⁰⁸. Kodėl taip yra, paaiškinimų protokole nepateikta.

5 lentelė. Finansinė Minsko komisijos veiklos apskaita 1918 birželio–gruodžio mėnesiais

Metai, mėnuo	Pajamos (įplaukos) markėmis	Išlaidos markėmis	Likutis markėmis	Likučio fiksavimo data
1918 m. birželis	20 896,00	9645,93	11 250,70	1918 m. liepos 1 d.
1918 m. liepa	35 700,57	15 801,84	19 898,73	1918 m. rugpjūčio 1 d.

¹⁰⁶ 1918 08 14 gautas raštas A. Stulginskiui. LCVA, f. 1014, ap. 1, b. 31, l. 1; tas pats 1918 08 12 Lietuvos Valstybės Tarybos Tremtinių ir belaisvių komisijos pirmininko raštas Lietuvos Valstybės Tarybos prezidiumui. LCVA, f. 1014, ap. 1, b. 34, l. 2.

¹⁰⁷ 1918 12 11 Protokolas Tremtinių grąžinimo komisijos Minske perdavimo Tremtinių grąžinimo skyriui prie VRM. LMAVB RS, f. 70-275, l. 1.

¹⁰⁸ *Ten pat*, l. 1–1a.

Metai, mėnuo	Pajamos (įplaukos) markėmis	Išlaidos markė- mis	Likutis markė- mis	Likučio fiksavimo data
1918 m. rug- pjūtis	14 941,00	5452,20	29 387,53	1918 m. rugsėjo 1 d.
1918 m. rugsėjis	6 987,00	8887,10	27 487,43	1918 m. spalio 1 d.
1918 m. spalio	4414,00	28 204,30	3697,13	1918 m. lapkričio 1 d.
1918 m. lapkritis	3058,00	5843,73	911,40	1918 gruodžio 1 d.
1918 m. gruodis	nėra	887	24,40	1918 m. gruodžio 5 d.
Iš viso	85 996,57	74 722,10	11 274,47	

Sudaryta autorės remiantis: 1918 12 11 Protokolas Tremtinių grąžinimo komisijos Minske perdavimo Tremtinių grąžinimo skyriui prie VRM. LMAVB RS, f. 70-275, l. 1–1a.

Lietuvos VRM Tremtinių grąžinimo skyriui buvo perduoti ir kiti Minsko komisijos veiklos dokumentai – posėdžių protokolai, siunčiamų raštų knygos (iš viso 11 355 raštai), einamųjų reikalų knyga, Tambovo „Žiburio“ gimnazijos sąrašai, tremtinių sąrašai, nepaimti pasai, nesunaudoti blankai, nepaimti leidimai (*Ausweis*) su vokiečių štabo antspaudais, Lietuvos pilietybę liudijantys dokumentai, įvairių organizacijų dokumentai, tremtinių „neturto liudijimai“, grįžusių tremtinių dokumentai, grąžinti vokiečių valdžios, transporto bilietai (*Nord- ir Sud Litauen*), Minsko komisijos antspaudas, įgaliotinio antspaudas (žr. 6 lentelę)¹⁰⁹.

¹⁰⁹ *Ten pat.*

6 lentelė. Lietuvos VRM Tremtinių grąžinimo skyriui perduotų Minsko komisijos veiklos dokumentų sąrašas

Eil. Nr.	Dokumento pavadinimas	Pastabos apie jų skaičių ir kt.
1	Posėdžių protokolai	5
2	Siunčiamų raštų knygos	2 (iš viso 11 355 raštai)
3	Einamųjų reikalų knyga	1
4	Igumeno r. tremtinių sąrašai	skaičius nenurodytas
5	Tambovo „Žiburio“ gimnazijos sąrašai	skaičius nenurodytas
6	Lenkų komiteto Minske tremtinių sąrašai	skaičius nenurodytas
7	Lenkų komiteto paliudijimai tremtiniams iš Lietuvos	skaičius nenurodytas
8	Žydų komiteto tremtinių sąrašai	skaičius nenurodytas
9	Vilniaus gubernijos lietuvių tremtinių sąrašai	skaičius nenurodytas
10	Suvalkų gubernijos lietuvių tremtinių sąrašai	skaičius nenurodytas
11	Kauno gubernijos lietuvių tremtinių sąrašai	skaičius nenurodytas
12	Gardino gubernijos lietuvių tremtinių sąrašai	skaičius nenurodytas
13	Įvairių gubernijų lietuvių tremtinių sąrašai	skaičius nenurodytas
14	Veterinaro apžiūrėtų arklių sąrašai	skaičius nenurodytas
15	Nepaimtų pasų ryšuliai	2
16	Nesunaudotų blankų ryšulys	1
17	Nepaimti leidimai (<i>Ausweiss</i>) su vokiečių štabo antspaudais	239
18	Lietuvos pilietybę liudijančių dokumentų ryšuliai	24

Eil. Nr.	Dokumento pavadinimas	Pastabos apie jų skaičių ir kt.
19	Įvairių organizacijų dokumentai, tremtinių „neturto liudijimai“	1522
20	Grįžusių tremtinių dokumentai, grąžinti vokiečių valdžios	skaičius nenurodytas
21	Transporto bilietų (<i>Nord- ir Sud Litauen</i>) ryšulys	1
22	Minsko komisijos antspaudas	1
23	Įgaliotinio antspaudas	1

Sudaryta autorės remiantis: 1918 12 11 Protokolas Tremtinių grąžinimo komisijos Minske perdavimo Tremtinių grąžinimo skyriui prie VRM. LMAVB RS, f. 70-275, l. 1–1a.

1918 m. gruodžio 13 d. Lietuvos VRM buvo perduotas Minsko komisijos inventorių¹¹⁰. P. Jucaitis iš Minsko komisijos pirmininko P. Mičiulio perėmė du arklus, vieną kumeliuką, „dvi dirbami plėški“, taip pat perimta viena „plėškė (išeiginė) su kamanomis“, „dirbamas vežimas geležinėmis ašimis“, viena „brička – vienarklė ir be pirmagalinių ratų“¹¹¹.

Išvados

1. Išanalizavus Lietuvos Tarybos prezidiumo ir Minsko lietuvių tarybos veiklą 1918 m. vasario–kovo mėnesiais konstatuotina, kad ir Vilniuje, ir Minske lietuvių atstovai kreipėsi į vokiečių karo vadovybę prašydami pagalbos tremtiniams ir pabėgėliams iš Vokietijos oku-

¹¹⁰ 1918 12 13 Minsko komisijos tremtiniams Lietuvon grąžinti inventoriaus perdavimo VRM aktas (pasirašytas Prano Jucaičio ir Pijaus Mičiulio). LMAVB RS, f. 70-275, l. 3.

¹¹¹ *Ten pat.*

puotų teritorijų į rytus nuo Oberosto grąžinti. Lietuvos Tarybos prezidiumo nariai tuo pačiu metu rūpinosi užmegzti tiesioginį kontaktą su Minsko lietuviais, o Minsko lietuvių taryba – išsiaiškinti lietuvių grąžimo į tėvynę aplinkybes, taip pat inicijavo prašymą suteikti Vokietijos konsulinę globą Sovietų Rusijoje įkalintiems Vyriausios lietuvių tarybos Rusijoje nariams.

2. Antrasis veiklos laikotarpis – 1918 m. balandžio–gegužės mėnesiais – išsiskyrė teisinės bazės parengimo darbais ir veikiančių organizacinių struktūrų kūrimu, padėjusių tremtiniams organizuotai grąžti į Lietuvą. Vilniuje balandžio 25 d. buvo patvirtinta ir oficialiai savo veiklą pradėjo Lietuvos Tarybos Tremtinių ir belaisvių grąžinimo komisija, Minske – balandžio 28 d. Minsko komisija. J. Šaulio parengtas susitarimo projektas padėjo teisinius tremtinių ir pabėgėlių grąžinimo iš Vokietijos okupuotų teritorijų į rytus nuo Oberosto pagrindus, o Minsko lietuvių tarybos įgaliotiniui P. Kuzmai pavyko atlydėti pirmąjį tremtinių ešeloną iš Minsko.

3. Trečiasis veiklos laikotarpis nuo 1918 m. birželio iki gruodžio išsiskyrė intensyvia abiejų pusių institucijų ir jų įgaliotinių sutelkta veikla grąžinant į Lietuvą lietuvių tremtinius ir pabėgėlius, ne lietuvių kilmės Lietuvos pavaldinius (piliečius), institucijas (mokyklas, ligonines), jų personalą ir jų turtą. Minsko komisija dėl padidėjusio darbo apimties plėtė bendradarbių ratą, o Lietuvos Taryba – Tremtinių ir belaisvių grąžinimo komisiją, kooptuodama naujus narius, ir iš jau grąžusių tremtinių ir pabėgėlių suformavo įgaliotinių korpusą, taip buvo padėtas būsimų Lietuvos valstybės institucijų – Vidaus reikalų ministerijos ir Užsienio reikalų ministerijos – steigimo pagrindas.

“TO TAKE THE RETURN OF DEPORTEES TO LITHUANIA INTO THEIR HANDS”: ACTIVITIES OF THE COUNCIL OF LITHUANIA AND MINSK LITHUANIAN ORGANISATIONS IN 1918

SANDRA GRIGARAVIČIŪTĖ

Summary

Keywords: Council of Lithuania; Commission for the Return of Deportees and Prisoners of the Council of Lithuania; Minsk Lithuanian Council; Minsk Commission; Aleksandras Stulginskis; Jurgis Šaulys; Pijus Mičiulis.

The article sets out to analyse the joint activities of the Presidium of the Council of Lithuania, the Commission for the Return of Deportees and Prisoners of the Council of Lithuania and Minsk Lithuanian organisations in February–December 1918, the organisation and coordination of the repatriation of deportees and refugees to Lithuania from Russia, the territory of the Belarusian People’s Republic and Ukraine, the provision of relief and accommodation for them and the issue of the required documents (certificates, passports). The research covers the period from 21 February 1918 to 13 December 1918, i.e. from the gathering of the Minsk Lithuanian Council which brought forward the necessity to take care of the return of deportees and refugees to the homeland to the date of signature of the deed of transfer of the property of the Minsk Commission to the Department for the Return of Deportees

under the Lithuanian Ministry of the Interior. The study reveals the activities undertaken by the Presidium of the Council of Lithuania and the Commission for the Return of Deportees and Prisoners of the Council of Lithuania in organising the return and bringing Lithuanian deportees and refugees from the territories occupied by the German army in February–March 1918 eastwards of Ober Ost, the appointment and activities of the authorised representatives of the Council of Lithuania (in Minsk and other cities inhabited by Belarusians), the composition and activities of the Minsk Lithuanian Council in February–April 1918, contacts with the Council of Lithuania, the composition and activities of the Minsk Commission for the Return of Deportees to Lithuania (also referred to as the Minsk Commission) and the reporting on its activities upon return to Lithuania.

Iteikta 2018 m. kovo 5 d.